

ALTAY-SAYAN BÖLGESİNDEKİ TÜRK BOYLARINDA İSLAM KÜLTÜRÜNÜN İZLERİ*

A. N. Samoyloviç

- Akademi üyesi V. V. Radloff, Altay ve Yenisey Türklerini “Muhammedî olmayan” boylar adı altında toplamayı teklif ederek şöyle demişti:¹

“Bu halkların hepsinin yegâne ortak özelliği, dil ve âdetlerinden anlaşıldığı üzere Muhammedî kültürün hiçbir tesiri altında kalmayan küçük bir Türk bölüğü olmalarıdır.”

Altay’a 1927’deki ziyaretim münasebetiyle Altay-Sayan Türklerinin dil ve etnografyasına dair birkaç meseleyi gözden geçirdim ve hocamın yukarıda aktardığım sözlerini âdetler yönüyle olmasa bile dil açısından sınırlandırmak gerektiğini söylemeliyim. Çünkü V. V. Radloff’un kendisinin ve çağdaşlarının derlediği sözlük malzemesi bile Altay ve Yenisey havzasındaki Muhammedî olmayan Türklerde, Budist-Moğol etkisi kadar büyük olmasa da İslam tesirinin varlığını, tartışma kabul etmeyecek şekilde ortaya koymaktadır.

Meşhur anonim *Grammatika altayskogo yazıka*’daki (Kazan 1869) Rusça-Altayca sözlükten seçtiğim ve Radloff, Kumandin² ve Tıdkov’un³ sözlüklerinden kontrol ettiğim 25 tane Arapça ve Farsça

* Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç, “Slediy vliyaniya islamskoy kultury na turetskiye plemena Altaysko-Sayanskogo rayona”, *Kultura i pismennost vostoka* [= Doğu kültürü ve yazısı], 2. kitap, 142-145. s., Bakü 1928, İzdaniye Vsesoyuznogo tsentralnogo komiteta novogo tyurkskogo alfavita [= Birlik genel merkezî yeni Türk alfabesi komitesi yayını]. Samoyloviç’in söz konusu makalesini Türkiye Türkçesine Serdar Karaca çevirmiştir. Metindeki yay ayrıçalar yazara, köşelilerse çevirene aittir.

1 *Aus Sibirien* [= Sibirya’dan], I. 250.

2 *Slovar altaysko-russkogo yazıka* [= Altayca-Rusça sözlük], Ulala 1923.

3 *Russko-Altayskiy slovar* [= Rusça-Altayca sözlük], Moskova 1926.

Следы влияния исламской культуры на турецкие племена Алтайско-Саянского района.

Академик В. В. Радлов предлагал в свое время объединять алтайских и енисейских турков под общим наименованием „немухаммеданских“ племен и при этом писал: ¹⁾

„Единственно характерным для всех этих народов является то обстоятельство, что они образуют мелкий осколок турков, на который не имела никакого влияния мухаммеданская культура, как это явствует из их языка и обычаев“.

В связи со своими путешествиями по Алтаю 1927 года я пересмотрел ряд вопросов, касающихся языка и этнографии алтайско-саянских турков, и должен сказать по поводу вышеприведенных слов моего учителя, что если не в отношении обычаев, то в отношении языка их приходится ограничить, так-как словарные материалы, собранные самим В. В. Радловым и его современниками, заключают в себе неоспоримые следы исламского влияния на „немухаммеданских“ турков Алтая и бассейна Енисея, влияние, правда, не столь большого, как буддийско-монгольское.

Привожу список в 25 арабских и персидских слов, составленный мной по русско-алтайскому словарю при известной анонимной „Грамматике алтайского языка“ (Казань, 1869 г.) и проверенный по словарям Радлова, Кумандина ²⁾ и Тыдыкова ³⁾. Порядок расположения тот-же, что в „Опыте словаря тюркских наречий“ Радлова. Транскрипция—на новом унифицированном турецком алфавите, так как для целей настоящей статьи точной научной транскрипции не требуется.

ақыл (араб عقل) —образ мышления, характер, поведение, нрав (Алт. Грамм. 24, 80, 97, 129; Радл. I, 163; Куманд. I, у Тыд. нет).

аг (пер هر) —каждый (в соединении с другими словами. Алт. Грамм. 8,73; Радл. I, 243; Кум. 6; у Тыд. нет).

абыс (арабс حافظ) —православный священник (у казанских и тобольско-тарских татар „ученый мулла“; этимология Радлова I, 629: аба-быс „наш отец“ неприемлема; Алт. Грамм. 103; у Кум. нет; Тыд. 76).

эзэр (арабс حساب) —мнение, намерение (телеутский диалект), число, счет, (кызылский диалект; Алт. Грамм. 11, 30; Радл. I, 894; у Кум. и Тыд. нет).

¹⁾ Rus Sibirien, I. 250.

²⁾ Словарь алтайско-русского языка, город Улала. 1923 год.

³⁾ Русско-Алтайский словарь. Москва. 1926 год.

kelimenin listesini veriyorum. Sıralama, Radloff'un *Opit slovaryu tyurkskih nareçij*'inde [= Türk ağızları/lehçeleri sözlüğü teşebbüsü] olduğu gibidir. Çeviri yazıysa – birleştirilmiş yeni Türk abecesine göredir çünkü bu makalenin gayesi düşünüldüğünde tam bir ilmî çeviri yazı şart değildir.

ağıl (Ar. عقل)– düşünce tarzı, karakter, davranış, huy (Alt. Gramm. 24, 80, 97, 129; Radl. I, 163; Kum. 1; Tıd.da yok).

ar (Far. هر)– her (farklı sözlerle birlikte. Alt. Gramm. 8, 73; Radl. I, 243; Kum. 6; Tıd.da yok).

abıs (Ar. حافظ) – Ortodoks rahip (Kazan ve Tobol-Tar Tatarlarında “âlim mollâ”; Radloff'un köken bilgisi izahı kabul edilemez I, 629: aba-bıs “babamız”; Alt. Gramm. 103; Kumandin'de yok; Tıd. 76).

ezepe (Ar. حساب) – fikir, niyet (Teleüt ağzı), sayı, hesap (Kızıl ağzı; Alt. Gramm. 11, 30; Radl. I, 894; Kum. ve Tıd.da yok). [143]

êş (Far. هیچ) – hiç (ret ile) (Alt. Gramm. 64; Radl. I, 904; Kum. 13; Tıd. 49).

orozo (Far. روزه) – oruç (Alt. Gramm. 18, 86; Radl. I, 1054; Kum. 57; Tıd. 65).

qağas (Far. كاغذ) – yazı kâğıdı (Alt. Gramm. 7; Radl. II, 73; Kum. 27; Tıd.da yok).

qalık (Ar. خلق) – halk (Alt. Gramm. 60; Radl. II, 241; Kum. 30; Tıd. 46).

qat (Ar. خط) – hat, yazı (Alt. Gramm. 20, 41, 78, 91, 134; Radl. II, 276; Kum. 34; Tıd.da yok).

qabar (Ar. خبر) – haber, söylenti (Alt. Gramm. 37; Radl. II, 440; Kum. ve Tıd.da yok).

qıymat (Ar. قیمت) – kıymetli (Alt. Gramm. 25; Radl. II, 703; Kum. 40; Tıd.da yok).

kürenke (كروانكه) – funt (Alt. Gramm. 129; Radl. II, 1451; Kum. ve Tıd.da yok; Türkmençe gervenke).

taam (Ar. طعام) – tat (Alt. Gramm. 10; Radl. III, 992; Kum. 82; Tıd.da yok).

taqta (Far. تخته) – divan, sedir (Alt. Gramm. 48, 104; Radl. III, 791; Kum. 83; Tıd. 77).

tarbazan (Ar.-Far. ضربان) – top (Alt. Gramm. 92, 104; Radl. III, 873 kökeni açıklanmaksızın; Kum. 85; Tıd. 70; Kırgızlarda da var: Radloff, *Obraztsy narodnoy literatury*, V, 94).

terezi (Far. ترازو) – terazi (Alt. Gramm. 16; Radl. III, 1064; Kum. ve Tıd.da yok).

tuşman (Far. دشمن) – düşman (Alt. Gramm. 13, 18, 134; Radl. III, 1512; Kum. ve Tıd.da yok; Kırgızlarda tuşpan).

sabın, samın (Ar. صابون) – sabun (Alt. Gramm. 57; Radl. IV, 417, 434; Kum. 34; Tıd. 43).

salbır (Far. شلوار) – şalvar, pantolon (Alt. Gramm. 136; Radl. IV, 967; Kum. 112; şalmar; Tıd. 98).

şert (Ar. شرط) – vallahi, yemin, ant (Alt. Gramm. 5, 41, 91; Radl. IV, 1009, 1011: şert, şelt III, 1973: çert; Kum. 112; Tıd. 33).

paa (Ar. [Far.] بها) – fiyat (Alt. Gramm. 75, 131; Radl. IV, 1117; Kum. 64; Tıd. 21).

payram (Far. بيرام) – bayram (Alt. Gramm. 87; Radl. IV, 1119; Kum. 65; Tıd. 66).

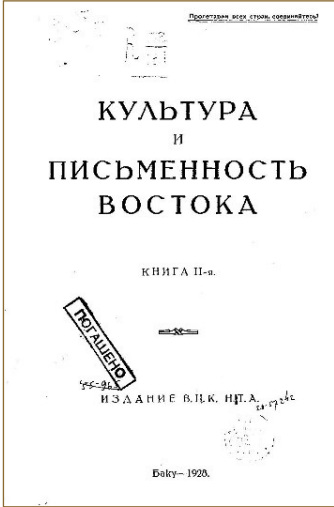
paça (Far. پادشاه) – padişah (Alt. Gramm. 131; Radl., Kum. ve Tıd.da yok).

pazar (Far. بازار) – pazar (Alt. Gramm. 100; Radl. IV, 1193; Kum. 64; Tıd. 75 kabul edilemez bir köken bilgisiyle: “gitmek kelimesinden”). [144]

murza (Ar.-Far. ميرزا) – bey, ağa (Alt. Gramm. 9, 104; Radl. IV, 2196; Kum. ve Tıd. yok).

Tam kabul edilemeyecek bu listedeki 25 kelimededen 11’i Arapça, 2’si Arapça-Farsça ve 2’si zamir olmak üzere 12’si de Farsçadır. Maddi kültürle ilgili olanlar kâğıt, divan, top, terazi, sabun, şalvar; ticaretle ilgili olanlar hesap, değerli, funt, terazi, fiyat, pazar; sivil hayat ve askerlikle ilgili olanlar haber, top, düşman, yemin; sosyal yapıyla ilgili olanlar halk, padişah, bey; manevi kültürle ilgili olanlar akıl, rahip, oruç, hat, bayram; duyularla ilgili olansa tat.

Son zamanlardaki sürgün ve göçmen müslümanları saymazsak, özellikle – Mançurya ve Vladivostok’a kadar sokulan Volga Tatarları ve Mişerlerden tüccarlar, Sibiry’a da İslam’ın sınırını, XV-XVI. yüzyıllardaki Müslüman-Tatar Sibiry Hanlığının dayandığı Obi Nehri sayabiliriz. Onların torunları ise günümüzdeki Tobol-Tar Tatarlarıdır. İslam kültürünün unsurları, bu sınırın doğusundaki Muhammedî olmayan Türklere kervan ticaretiyle geçmiş olabilir. Sibiry ile Müslümanların ticareti çok eski zamanlara, Müslüman kervanlarının Yenisey’in üst taraflarından Türk dilli Kırgız halkının ülkesine gittiği VIII. yüzyıla dayanır. Müslüman kervanları İr-

Kultura i pismennost vostoka [= Doğu kültürü ve yazısı], 2. kitap, Bakü 1928, İzdaniye Vsesoyuznogo tsentralnogo komiteta novogo tyurkskogo alfavita [= Birlik geneli merkezi yeni Türk alfabesi komitesi yayını]

tiş'teki Türk boylarına da gidiyordu.⁴ Daha yakın zamanlardaysa, XVI-XVIII. yüzyıllarda, "Buharalı" tüccarlar ile "Türk uyruklular"ın yanı sıra daha başkaları da Sibirya halklarıyla ve özellikle de Yenisey Kırgızlarıyla temas hâlindeydi.⁵ Altay ve Yenisey'e İslam kültüründen unsur ve kelimelerin geçmesinin ticaret dışında belki başka yolları da vardı. Görünüşe göre buraya, İslam kaynaklı bazı kelimeler, bunları kendi amaçları için kullanan Ortodoks Rus misyonerlerce taşındı (abıs, orozo, payram).

Yol arkadaşım ve öğrencim Potapov'un yardımıyla Altay'ın içlerinde Arap yazısının izlerini bulmak da nasib oldu. Meşhur "yazılı kaya" da – "Biçiktu-Kaya"da, Çuy Nehri'nin Katun Nehri'ne döküldüğü yerde, Biysk'ten Koş-Agaç'a (Moğolistan'a) giden yolda gelip geçenler için sığınak vazifesi gören bir oyugun duva-

rında V. V. Radloff'un⁶ andığı Moğol ve Çin yazılarından başka meğer birkaç satırlık Arap el yazısı da varmış. Yazıların tamamı, ocak isiyile ve yol tozuyla kaplı olduğu için onları ancak Onguday'daki K. K. Sokolov'un talimatlarıyla öğrencim Potapov'un kayanın yüzünü yıkamasından sonra fark etmek mümkün oldu. Yıkamadan sonra yazılardan birinin Arapça olduğu tespit edildi ama yazı tamamen okunmak için yeterince açık değildi. Yazının ne zaman yazıldığını belirlemek de kısmet olmadı.

Son olarak "yazı" anlamında Altay-Sayan Türklerinin Arapça "qat"tan ziyade Moğolca "piçik"i kullandığının altını çizelim. Oyrat-Kalmıkların bu Türkler üzerinde hâkimiyet kurduğu dönemde, Moğolca yoluyla Uygurcaya geçen Kalmık yazısı yaygındı. Günümüzde de Altay'ın bazı yerlerinde Altay Türkleri ana dillerini Kalmık alfabesiyle yazıyor. Böyle bir yazının örneğini Leningrad'a getirdim.

4 Akademi üyesi V. V. Barthold'un Türk haklarının tarihine dair İstanbul'da Türkçe verdiği dersler, İstanbul 1927, 39. s. Yine onun *Kirgiziy (İstoriçeskiy oçerk)* [= Kırgızlar, tarih araştırması], Frunze [Bişkek] 1927, 18 ve 20. s.

5 Profesör N. N. Kozmin, *Hakasıy. İstoriko-etnografiçeskiy i hozyastvenniy oçerk Minusinskogo kraya* [= Hakaslar, Minusinsk bölgesine dair tarih-etnografya ve ekonomi araştırması], İrkutsk 1925, 51 ve 78. s.

6 *Aus Sibirien*, I. 56.